

*Inga B. Kuźma**

TEMATY TRUDNE – POLA MINOWE – TABU W BADANIU NAUKOWYM. SŁOWO WSTĘPNE

Koncepcja książki – temat wiodący oraz skład autorów – dojrzewała przez dość długi czas. Na przestrzeni ostatnich lat, szczególnie w antropologii kulturowej, pojawiały się różne pozycje traktujące o praktyce badawczej, terenie, postawach badaczy wobec nauki i badanych (patrz najnowsze w języku polskim: Kaniowska, Modnicka, red. 2010; Wróblewski, Sochacki, Steblik, red. 2010; Buliński, Kairski, red. 2011). Jednak zarówno dylematy etyczne, jak i poczucie odpowiedzialności spoczywające na naukowcu, który działa w określonej przestrzeni społecznej wobec konkretnych podmiotów, nie są obce innym dziedzinom – antropologia kulturowa nie jest tutaj wyjątkiem. Pamiętając o antropologizacji humanistyki, warto sprawdzić może pozorne, a być może bardzo bliskie i istniejące od dawna „pokrewieństwa rodzinne” łączące antropologię z innymi dyscyplinami humanistycznymi i społecznymi. Przekonanie o istnieniu takich „pokrewieństw” było jednym z powodów stworzenia publikacji interdyscyplinarnej – zaproszenia więc do niej: reprezentantki psychologii międzykulturowej (pracującej jednocześnie jako etnolożka), historyka, socjologów i psychologów klinicznych, których głosy są równe, w myśl moich założeń, głosom antropologów kulturowych również należących do niniejszego zespołu autorskiego.

Nasze „pokrewieństwo rodzinne” wynika ze wspólnego mianownika, którym jest prowadzenie badań zorientowanych empirycznie. Stąd idea połączenia wokół jednego pojęcia kilku dyscyplin (tego rodzaju empiria, to także kazus historyka występującego w tym tomie, zwłaszcza że zajmuje się on historią współczesną). Empiria rozumiana jest tutaj w specyficzny sposób, do którego przyzwyczaiła nas przede wszystkim antropologia kulturowa. To zasób doświadczeń kształtowanych dzięki wchodzeniu w różnorodne relacje międzyludzkie, które w największym bodaj stopniu budują wiedzę każdego z autorów. Wiedza, która wyrasta z tego rodzaju podłoża, dotyczy wszelkich mechanizmów rządzących odczuwaniem,

* Dr, adiunkt, etnografka (specjalność antropologia kulturowa), Zakład Antropologii Kulturowej, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej, Uniwersytet Łódzki, ul. Pomorska 149/153, 90-236 Łódź; inga.kuzma@uni.lodz.pl.

postępowaniem i rozumieniem, jakie funkcjonują wśród badanych podmiotów w określonych sytuacjach kulturowych, społecznych i historycznych.

Wchodzenie badaczy – nawet jeśli częściej operują źródłami zastanymi – w świat relacji międzyludzkich, może wywołać (niechcący) rozmaite „turbulencje” odbijające się na pracy naukowej, na życiu podmiotów badanych oraz na życiu badacza. Przeszkody te, trudności i zaskoczenia, będące czymś całkowicie zrozumiałym (patrząc na to z perspektywy „zwykłego” człowieka) w trakcie procesu poznawczego, tj. świadomego działania i rozumowania, zakładającego nasze oddziaływanie – jako badaczy – na jego przebieg (nie jest to zatem coś, co samo się przydarza, ale procedura planowana i kontrolowana), mogą wpłynąć zasadniczo na konkluzje poznawcze. Pod wpływem owych rozmaitych perturbacji może ulec przeformułowaniu zarówno wiele założeń, jak i przyjętych przedtem procedur.

W części tekstów są opisane tego typu zmienne, które w sposób znaczący wpływają na warsztat badawczy. Zmieniają one nie tylko sposób pracy i myślenia badaczy, ale i kształt nauki oraz nierzadko zostawiają swój ślad w samych naukowcach. Jednak większość artykułów nie tyle ukazuje takie – wydaje się, że dość jednak przygodne – oblicze pracy naukowej, co świadomy wysiłek podjęty przez autorów, by przekraczać ich możliwości poznawcze. Wpisuje się to w etos naukowca i nauki: przekraczanie barier poznania, opisu lub interpretacji są dowodem rozwoju, czyli sięgania w rozumieniu rzeczywistości dalej i głębiej, często także po to, by pomóc badanym. Autorzy tomu w pewnym sensie testują w swojej pracy – poprzez wybór terenu i metod – zaplecze metodologiczne i metodyczne właściwe dla każdej z reprezentowanych dyscyplin, choć odwołują się także do, istniejących w ramach ich nauk, ściśle określonych kroków badawczych (szczególnie w przypadku psychologów klinicznych, których obowiązuje ściśle przestrzeganie procedur oraz kodeksu etycznego właściwego dla ich dyscypliny). Ten punkt byłby dodatkowym mianownikiem łączącym autorów niniejszych tekstów.

Świadomie zatem sięgają po tytułowe trudne tematy, które można inaczej określić jako „pola minowe” (por. Al b e r a 2001) lub wręcz „tabu”. Stanowią wyzwanie, zmuszają do namysłu nad procedurami oraz metodologią i niejednokrotnie prowokują do przekroczenia siebie. „Tematy trudne” nie stanowią kategorii naukowej, jest to raczej metafora opisująca pewien rodzaj sytuacji, z jaką możemy się spotkać uprawiając badania zorientowane na poznawanie świata poprzez słowa, myśli, emocje i wyobrażenia (wraz z ich materializacją). Składać się na nie mogą cudze traumy i problemy lżejszego kalibru (jednak nie każdy rodzaj cierpienia jest „traumą”, a pojęcie to jest bardzo mocno nacechowane i dość niestety już zbanalizowane także w nauce). Ich powiernikami lub nawet świadkami oraz osobami pomagającymi je pokonać stają się badacze (patrz w niniejszym tomie teksty Katarzyny E. Kość-Ryżko, Ingi Kuźmy, Izy Desperak, Andrzeja P. Wejlanda oraz zespołu autorów – Agaty Orzechowskiej, Moniki Talarowskiej i Krzysztofa Zboralskiego). „Tematy trudne” oznaczać mogą teren, gdzie badacz

wpada w swoisty system manipulacji, rozgrywek wewnętrznych i staje się ich elementem często poza swoją wolą i świadomością. Mogą to być miejsca i sprawy, gdzie występują różnego rodzaju konflikty. Uczestnicy takiej sytuacji, również dzięki obecności naukowca (choć jest obcym), pragną osiągnąć swoje cele, a rozgrywki dotyczą przede wszystkim wywarcia na niego wpływu, uformowania jego poglądu i zmiany zakresu lub zasobu jego wiedzy zgodnie z celami grupy (patrz teksty Marcina Kotrasa, Karoliny Bielenin-Lenczowskiej, Tadeusza Czekalskiego, Renaty Szczepanik). Choć opis takiego terenu wydaje się brzmieć pejoratywnie, nie oznacza w żadnym razie negatywnego osądu. Tak się po prostu dzieje i badacz bardzo często bierze udział w takich sytuacjach. „Tematy trudne” należy rozumieć także jako przedzieranie się badacza zarówno przez bariery urzędowe oraz inne oficjalne zapory, jak i całkowicie nieformalne, różnego szczebla i rodzaju, często słysząc „nie” dla swojej pracy i obecności, w zasadzie nie mogąc kontynuować badań lub radykalnie je zmieniając (są to te aspekty pracy, o których piszą niemal wszyscy autorzy tomu z kilkoma zaledwie wyjątkami). To także sytuacje, kiedy na próbę wystawione są nasze dotychczasowe doświadczenia: mamy bowiem do czynienia z sytuacjami, w których nie wiemy, co mamy począć, jak zareagować; nie wiemy także, co przeżywamy – jak coś zakwalifikować według standardów wiedzy zawodowej, specjalistycznej oraz osobistej; nie wiemy zatem do końca, czy jest to ważne dla naszych badań. Są to sytuacje, kiedy uświadamiamy sobie również, że poznanie wcale nie zmniejsza dystansu między nami a światem.

Powyższe konteksty i warunki zajmowania się nauką zasługują na opisanie i diagnozę interdyscyplinarną, dokonaną z punktu widzenia każdej z występujących w tej książce dyscyplin. „Tematy trudne” łączą te dziedziny nauki, które wykorzystują obserwację i rozmowę, w tym analizę cudzych słów.

Teksty składające się na tom odzwierciedlają stan samorefleksji naukowej. Ich autorzy zastanawiają się m.in. nad etyką przyświecającą badaniom¹.

Namysł nad tymi kwestiami jest ważny w naukach, których reprezentanci przyczynili się do stworzenia niniejszego tomu. Zasadne wydaje się, aby wydać książkę, której autorzy zmierzają się z metapoziomem uprawiania refleksji metodologicznej i metodycznej każdej z tych nauk, po to, aby nie tylko skonstruować

¹ Np. w antropologii polskiej ten rodzaj świadomej refleksji jest dość niedawny, a przedstawiciele teorii literatury już w latach ubiegłych zwracali uwagę na tzw. zwrot etyczny. Wydaje się, że ich recepcja tego problemu związana była z wyciągnięciem nieco innych wniosków (w porównaniu z antropologią) z dziedzictwa poststrukturalizmu dzięki dość wcześnie przyswojonej koncepcji postkolonialnej. Trzeba tu zatem wspomnieć o tekstach Anny Łebkowskiej, także publikacjach Andrzeja Skrendo, jak również o jednej z wcześniejszych publikacji omawiającej te zagadnienia pod redakcją Sawickiego i Tyszczyka: *S a w i c k i, T y s z c z y k*, red. 1992. Wysyp refleksji na ten temat w polskiej teorii literatury przypadł na wczesne lata 90. i pierwsze pięćdziesiąt lat XXI w. Teksty podsumowujące, prezentujące zarówno kompleksowe bibliografie problemowe polskojęzycznych autorów, jak i zagranicznych z tej dziedziny wiedzy oraz nauk o kulturze i filozofii, patrz m.in.: *J a n u s z k i e w i c z* 2010; *S z a h a j, K o l a*, red. 2007; *D ą b r o w s k i* 2005; *Ł e b k o w s k a* 2003, 2008; *S k r e n d o* 2003; *U l i c k a* 2005.

sam opis doświadczenia „trudnego”, lecz przede wszystkim, by ukazać zarówno praktykę, jak i pragmatykę badawczą. Autorom towarzyszyła świadomość, że nie chodzi jedynie o nadanie kształtu przeżyciu, jakie ich spotyka w szeroko rozumianym terenie, a dokładniej rzecz biorąc – w problematycznych sytuacjach badawczych. Celem nadrzędnym było opisanie procesu tworzenia języka naukowego (czy poddanie go weryfikacji), aby ująć jak najlepiej własną refleksję na temat stosowanych przez siebie procedur i sposobów poznawania świata podczas „trudnych” badań. Do udziału w tym tomie zostali zaproszeni autorzy, którzy mogli stworzyć teksty o wadze swoistego naukowego „świadczenia”.

Bardzo ważny jest udział w publikacji psychologów: międzykulturowego (tekst Kość-Ryżko otwiera cały zbiór) oraz grupy psychologów klinicznych (wymienionych już specjalistów: Orzechowskiej, Talarowskiej i Zboralskiego, którzy zamykają tom). Naświetlone z ich perspektywy dylematy i problemy z reakcją na skomplikowane wydarzenia spotykające naukowców w terenie (zarówno ich samych, jak i badanych, z którymi mają do czynienia), mogą pomóc ujrzeć pewne wydarzenia w innym świetle. Niejednokrotnie emocjonalne i poznawcze „pola minowe”, z jakim się spotykamy w terenie, wiążą się z niedostateczną znajomością (u niepsychologów) mechanizmów psychicznych ludzi żyjących w napięciu, konflikcie, będących ofiarami, postawionych w sytuacji trudnej. Do tej ostatniej można zaliczyć także wejście w relację „przemocy symbolicznej”, która związana jest z kontaktem z badaczem stawiającym pytania. Relacja tego typu może przekładać się dla obu stron na dysonans poznawczy.

W kolejnych tekstach poruszono problem, jak przyswajając trudno poznawalne i silnie staubizowane (z różnych przyczyn) obszary, a w związku z tym, jaki język stosować do ich opisu i interpretacji (Wejland, Kuźma, Desperak, Szczepanik). Problemy te na głębszym, wręcz bardziej intymnym poziomie, ponieważ dotyczą życia badaczy, poruszane są m.in. w tekstach Bielenin-Lenczowskiej, Kość-Ryżko, także Kuźmy i Desperak. Całe spektrum problemów z instytucjami i ze „strażnikami” wiedzy, czuwającymi nad przekazem dotyczącym przeszłości, ale i teraźniejszości, ukazują teksty Czekalskiego, Kotrasa i Szczepanik.

Przyjęty układ tekstów w publikacji prowadzi czytelnika od „subiektywnego” wymiaru uprawiania badań i ustalania relacji pomiędzy badaczem a badanymi do wymiaru rzeczywistości coraz bardziej „obiektywnej” (na którą składają się m.in. problemy z instytucjami, a także rodzaj problemów teoretycznych).

BIBLIOGRAFIA

- Albera Dionigi, *Terrains minés*, „Ethnologie Française”, vol. 37, no 2, s. 5–13.
- Buliński Tarzycjusz, Kairski Mariusz (red.) (2011), *Teren w antropologii. Praktyka badawcza we współczesnej antropologii kulturowej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Dąbrowski Mieczysław (2005), *Projekt krytyki etycznej. Studia i szkice literackie*, Universitas, Kraków.

- Januszkiewicz Michał (2010), *Zwrot etyczny w nauce o literaturze*, [w:] „Zwroty” badawcze w humanistyce. Konteksty poznawcze, kulturowe i społeczno-instytucjonalne, J. Kowalewski, W. Piasek (red.), ser. „Colloquia Humaniorum”, Instytut Filozofii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn, s. 161–184.
- Kaniowska Katarzyna, Modnicka Noemi (red.) (2010), *Etyczne problemy badań antropologicznych*, ser. „Łódzkie Studia Etnograficzne”, vol. 49, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław–Łódź.
- Lebkowska Anna (2003), *Empatia i stereotypy w prozie współczesnej*, [w:] *Stereotypy w literaturze (i tuż obok)*, W. Bolecki, G. Gazda (red.), Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa, s. 83–98.
- Lebkowska Anna (2008), *Empatia. O literackich narracjach przełomu XX i XXI wieku*, Universitas, Kraków.
- Sawicki Stefan, Tyśzczyk Andrzej (red.) (1992), *Problematyka aksjologiczna w nauce o literaturze. Studia*, Wydawnictwa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- Skrędo Andrzej (2003), *Dwa typy krytyki etycznej i ich pogranicze*, „Teksty Drugie”, nr 2–3, s. 372–381.
- Szahań Andrzej, Kola Adam F. (red.) (2007), *Filozofia i etyka interpretacji*, Universitas, Kraków.
- Ulicka Danuta (2005), „Zwrot” etyczny w badaniach literackich, [w:] *Polonistyka w przebudowie*, t. 1, M. Czermińska, S. Gajda, K. Kłosiński, A. Legeżyńska, A. Z. Makowiecki, R. Nycz (red.), Universitas, Kraków, s. 149–172.
- Wróblewski Filip, Sochacki Łukasz, Steblik Jakub (red.) (2010), *Antropologia zaangażowana (?)*, ser. „Prace Etnograficzne”, z. 38, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

Inga B. Kuźma

DIFFICULT ISSUES – MINEFIELDS – TABOO IN SCIENTIFIC RESEARCH. PREFACE

The idea of the book – the underlying theme and the composition of authors – has been maturing for quite a long time. Throughout the last years, especially in cultural anthropology, there appeared different books dealing with the problem of research practice, area, researchers’ attitude towards science and the subjects of studies.

Nevertheless, both ethical dilemmas and the sense of responsibility lying with a scientist who works in a given social area towards given subjects, is not strange in other domains – cultural anthropology is not an exception here. However, taking account of anthropologisation of humanities, it is worth checking maybe apparent, or maybe very close and existing for a long time “family relationships” connecting anthropology with other humanistic and social disciplines. The belief about the existence of such “relationships” was one of the reasons for the creation of the interdisciplinary publication – for inviting to it a representative of intercultural psychology (working at the same time as an ethnologist), a historian, sociologists and clinical psychologists, whose voices are equal – according to my assumptions – with the voices of cultural anthropologists also belonging to this group of authors.

Our “family relationship” stems from the common denominator, which is doing empirical-oriented research. Hence the idea of connecting a few disciplines around one notion (this type of empirical knowledge is a case of a historian appearing in this volume, especially because of the fact that he deals with contemporary history). Empirical knowledge is here understood in a specific way,

to which we have become accustomed through cultural anthropology. It is a resource of experiences shaped thanks to entering various interpersonal relationships, which probably, to the greatest degree, add to the knowledge of each author of this volume. Knowledge that comes from this kind of ground, concerns all mechanisms which determine feeling, acting and understanding, which are demonstrated and thought by the subjects studied in defined cultural, social and historical situations.

Even if they use secondary sources more frequently, researchers' entering the world of interpersonal relationships might evoke (unintentionally) different "turbulences" affecting research work, the life of the studied and the life of the researcher. These obstacles, difficulties and astonishments which are something understandable (looking at it from the point of view of "an ordinary" person), during the cognitive process, i.e., conscious acting and understanding, expecting our influence – as researchers – on its course (so it is not something that takes place itself but it is a planned and controlled procedure), might considerably affect cognitive conclusions. Under the influence of those various perturbations, a lot of assumptions as well as earlier accepted procedures might become reformulated.

Part of the texts included in the book deals with the variables of that kind which considerably affect the research workshop and leave an imprint on it. Not only do they change the way of work and the researchers' thinking but also the shape of science and, not infrequently, they leave their trace on researchers. A vast majority of articles, however, shows not so much – one might feel quite an adventure-like – face of scientific work, but a conscious effort undertaken by authors so as to go beyond given and known to them cognitive possibilities. This becomes part and parcel of a scientist's and science's ethos: exceeding the barriers of cognition, description or interpretation is evidence of development, which is reaching in the understanding of reality further and deeper, often also in order to help the subjects. The authors of the volume in a way test in their work – through the choice of the area and methods – the methodological and methodical background appropriate to each of the represented disciplines although they also refer to research steps that exist within their work. As in the case of clinic psychologists, those researchers must precisely observe the procedures and the ethical code appropriate for their discipline. This point would be an additional denominator connecting the authors of the book.

They consciously reach for the titular difficult issues, which may be referred to as "mine-fields" or even "taboo". By themselves they constitute a challenge and make one give thought to procedures and methodology and, repeatedly, go beyond oneself. "Difficult issues" do not constitute a scientific category, these are rather a metaphor that describes a kind of a situation which one might encounter while doing research focused on learning about the world through words, thoughts, emotions and ideas (together with their materialization), generated or left by the subjects studied. What might form them is other people's traumas and problems (nevertheless, not every kind of suffering is a "trauma", and this notion is intensely marked and already quite trivialized, also in science). Their trustees or even witnesses and the helping overcome these are researchers (vide in the volume the texts by Katarzyna E. Kość-Ryżko, Inga Kuźma, Iza Desperak, Andrzej P. Wejland and the group of authors – Agata Orzechowska, Monika Talarowska and Krzysztof Zboralski). "Difficult issues" might denote an area where a researcher falls into a specific system of manipulation, internal intrigues and become their part – often without his or her will or awareness. These might be places and matters where different clashes occur. Participants of such a situation, also owing to the presence of a scientist (although he or she is a stranger), wish to achieve their aims, and the games concern in the first place exerting an influence on him or her, shaping his or her view and changing the scope or size of his or her knowledge according to the group's objectives (vide the text by Marcin Kotrasa, Karolina Bielenin-Lenczowska, Tadeusz Czekalski, Renata Szczepanik). Although it sounds pejorative, the description of such an area does not mean in any way any moral judgement. Things simply go that way and a researcher very often takes part in situations like these. "Difficult issues" should also be understood as the researcher's wading through institutional barriers and other official dams, as well as fully informal, of different grades and kinds, often his or her hearing 'no' for his or her

work and presence, in principle being unable to continue research or changing it dramatically (these are the aspects of work which almost all authors of the volume write about with merely few exceptions). These are also situations when our previous experiences are put through trials: for we deal with situations in which we do not know what to do, how to react; we also do not know what we are going through – how to categorize according to standards of professional, specialist or personal knowledge; so we do not know whether it is of any significance to our research. These are situations when we also realize that learning does not decrease at all the distance between us and the world.

The contexts above and the conditions of dealing with science deserve – to my mind – describing and interdisciplinary diagnosis, carried out from the point of view of each of the disciplines invited to the volume. “Difficult issues” combine those areas of science which work on the basis of observation and conversation, including the analysis of the words of the others.

The texts which compose the volume mirror the state of scientific self-reflection. Their authors give consideration to among other things ethics that inspires research.

Consideration of these matters is still important in sciences whose representatives take part in the volume.

I considered it reasonable to call for writing a book which would enter the meta-level of doing methodological and methodical reflection of each of the sciences in order to not only construct the very description of a “difficult” experience, but above all to show practice and also research pragmatics. The authors were accompanied by the consciousness of the fact that it is not only about giving a shape to an experience they encounter in a widely understood field but looking at it more precisely – in problematic research situations. The underlying aim was to describe the process of creating the scientific language (or putting it to verification) so as to express in the best possible way his or her own reflection on the procedures and ways of learning about the world during “difficult” studies. An invitation to the book was thus given to authors who could create texts of the value of a scientific “testimony”.

What is significant is the participation of psychologists in our publication: intercultural psychologist (text by Kość-Ryżko opens the whole collection) and a group of clinical psychologists (specialists already mentioned: Orzechowska, Talarowska and Zboralski, who close the volume). Emphasized from their point of view, dilemmas and problems with reactions to complicated events that scientists encounter in the field (they and also those studied the scientists deal with), might help see certain events in a different light. Not infrequently emotional and cognitive “minefields” that we come across in the field are related (in non-psychologists) insufficient knowledge of the psychic mechanisms of the people who live in tension or conflict, who are victims or who are in a difficult situation. The last one might include entering a relationship of “symbolic violence”, which pertains to the contact with a researcher posing questions. A relationship of that kind might mean for both parties a cognitive dissonance.

Other texts touch the problem of how to learn the difficult to learn and the highly tabooed (for different reasons) areas, and in relation with that, what language to use for their description and interpretation (Wejland, Kuźma, Desperak, Szczepanik). These problems on a deeper level – in a way a more intimate one as they also tackle the life of the researchers – are dealt with, among other things, in texts by Bielenin-Lenczowska, again by Kość-Ryżko, and to a certain degree by Kuźma and Desperak. The whole spectrum of problems with institutions and with the “guardians” of knowledge, minding the knowledge concerning the past, but also the present is shown especially in texts by Czekalski, Kotrasa and also Szczepanik.

The configuration of texts accepted in the publication, carries the reader from the “subjective” dimension of doing research and defining relationships between the researcher and the subjects, to the dimension of reality more “objective” (which is composed of problems with institutions in which research takes place and of the type of theoretical problems).

Keywords: epistemology problems, ethic problems, empirical knowledge, positionality.